

Ingemund Hägg

Januari 2010

Artikel refuserad 2009 av Axess (inget svar alls), av NEO samt av Liberal Debatt

Skolan och religioner – problematiska relationer

Alternativt: . En livsåskådningsneutral skola

Genom den partiella separationen mellan stat och kyrka år 2000 togs steg i riktning mot att Sverige får en sekulär stat. Statliga och kommunala institutioner ska vara neutrala inför olika religioner och andra livsåskådningar. Religiösa och andra livsåskådningssamfund ska i Sverige höra till vad som ibland kallas civilsamhället, det vill säga den del av samhället där alla frivilligorganisationer, inklusive trossamfunden finns. Dessa ska av staten garanteras frihet att bedriva sin verksamhet, värva medlemmar och göra sina röster hörda i samhällsdebatten. Det handlar alltså inte om att göra "Sverige" eller "samhället" i sin helhet sekulärt. Det handlar heller inte om att förvisa religioner till "det privata" i meningen att förhindra utveckling av frivilligorganisationer på religiös grund. Detta synsätt utvecklar jag i boken "Sweden – Secular Population and Non-Secular State" (de Beaufort, Hägg, Van Schie (red) 2008). Men mycket återstår för att Sverige ska gå från att ha en sekulär stat på pappret till att ha en reellt sekulär stat. Förmodligen kommer denna process att ta mycket lång tid. Inte ens Frankrike har på över 100 år med skilsmässa mellan stat och kyrka lyckats nå fram till att ha en reellt sekulär stat och bakslag kan noteras även i nutid.

Det är angeläget att systematiskt identifiera områden där det behövs åtgärder för att gå i riktning mot att den svenska staten blir mer sekulär. Allra viktigast är att inte vidta reformer som av olika skäl kan ses som angelägna på kort sikt men som motverkar en sekulär stat som långsiktigt mål. Hos en del politiker kan man ana en rädsla för fundamentalism som de tror bäst motverkas genom att utveckla och förstärka relationer mellan stat och livsåskådningsorganisationer. Men sådana idéer står i motsats till principen om den sekulära staten. Så har exempelvis frågan om utbildning av imamer i Sverige mötts med sympati från en del håll. Sådana tankar är uttryck för en misstro mot civilsamhället och en övertro på staten som problemlösare.

Ett centralt område där relationerna mellan stat och religioner och andra livsåskådningar är problematiska är skolan. Förslaget till ny skollag respekterar inte principen om den sekulära staten fullt ut.

Ny skollag – knepigt med konfessionella och icke-konfessionella inslag

Skollagsberedningen lade senvåren 2009 fram ett förslag till ny skollag (Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, Ds 2009:25). Förslaget har varit ute på remiss och regeringen har överlämnat sitt förslag till lagrådet (Lagrådsremiss 10 december 2009). Tyvärr cementerar regeringens förslag som i huvudsak följer skollagsberedningen en sammanblandning av stat och religion på skolans område. Hur har det blivit så trots att det i den föreslagna skollagens portalparagraf står "Utbildningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet" (Kap 1 §5)?

I fristående skolor med konfessionell inriktning – ofta kallade religiösa friskolor – ska dock konfessionella inslag vara tillåtna men utbildning med den prägel skall vara frivillig. Regeringen föreslår alltså att skolor som drivs av samfund som arbetar på grundval av en viss religion ska kunna bedriva religiös utbildning som dessutom finansieras av den skolpeng som

ska användas för att ge eleverna utbildning i enlighet med portalparagrafen. Vilka är argumenten? Nu kanske regeringen skulle invända att formuleringen om vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet är uttryckt ur ett sammanhang där grundläggande värderingar också är något som ska främjas i utbildningen. Ändå behövs, anser jag, det slag av förändring i förslaget till ny skollag som jag för fram i denna artikel.

Ett skäl för att tillåta konfessionella inslag torde vara att tillgodose Europakonventionens krav: "Vid utövandet av den verksamhet staten kan påtaga sig i fråga om utbildning och undervisning skall staten respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn sådan utbildning och undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse". Men det är inte självklart att det enda sättet att anpassa sig till detta är religiösa friskolor med konfessionella inslag i utbildningen på det sätt som regeringen tänker sig..

Undervisning ses i förslaget som en urskiljbar del av utbildningen. Med *undervisning* avses "sådana målstyrda processer som under ledning av lärare eller förskollärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden" (kap.1 § 3). Undervisning ska vara icke-konfessionell både i friskolor och i skolor med offentlig huvudman, det vill säga som det i huvudsak tänks vara idag.

Utbildning är i förslaget ett vidare begrepp och innefattar också "annan verksamhet än undervisning i den inre och yttre miljön, till exempel på skolgården och i matsalen eller organiserat lärande förlagt till en arbetsplats. Utbildning kan dessutom omfatta annan verksamhet som äger rum t.ex. vid lägerskolor, utflykter eller olika former av praktik eller annan verksamhetsförlagd verksamhet" (s 194). Sådan verksamhet kan ledas av andra än lärare och det handlar således inte om undervisning. Att identifiera undervisning som en urskiljbar del av utbildning är bra för flera syften, exempelvis för avgörande om lärarbehörighet, men är otillräcklig för att hantera konfessionella inslag i skolan.

Det bör noteras att även om Europakonventionen använder termerna utbildning och undervisning så är det där fråga om allmänna termer utan närmare definitioner och inte som i regeringens förslag som väldefinierade precisa begrepp där undervisning utgör ett delområde av utbildning.

För religiösa friskolor föreslås att utbildning kan ha konfessionell inriktning, exempelvis mot en viss religion. Man skriver i förslaget om den del av utbildningen som inte är undervisning: "Utbildningen i övrigt vid fristående skolor, förskolor och fritidshem får dock ha en konfessionell inriktning. Deltagandet i konfessionella inslag ska vara frivilligt." (s 200). Rätten till frivillighet utövas enligt förslaget av föräldrarna för underåriga (omyndiga) elever. Eftersom flertalet elever är underåriga är det således föräldrarna som bestämmer. Det ska vid en skola med konfessionell inriktning vara möjligt "att *under skoldagen* (min kursivering) ge utrymme för konfessionell verksamhet [...] anordna andakter, bönestunder eller annan form av religionsutövning till exempel fördjupning i den egna trosläran som konfirmationsläsning. Inget hindrar heller att det kan finnas inslag av religiösa symboler eller dylikt i inredningen." (s 202). Det är viktigt att notera att om fördjupning i den egna trosläran skulle äga rum i form av undervisning så ska denna vara icke-konfessionell. Detta betonas av regeringen.

Lägg konfessionell utbildning utanför den egentliga skoldagen

Både skollagsberedningen och regeringen tycks anse att det går att dra en skarp gräns mellan sådant som är konfessionellt och sådant som är icke-konfessionellt. Men det kan inte vara lätt. Och friskolor med konfessionell inriktning kan se nackdelar med en tydlig gränsdragning som

skulle motverka helheten i den utbildning skolan har ambitionen att ge. Inspekterande myndighet får heller ingen lätt uppgift att fastställa om en tydlig gränsdragning görs.

För eleverna (eller föräldrarna) kan dessutom frivilligheten i praktiken bli en chimär. Även ytterst subtila, knappt märkbara former av gruppptryck från elever och lärare (som kanske själva inte är medvetna om sitt inflytande) kan leda till att en elev får svårt att stå emot. Om religiösa inslag läggs in här och var under själva skoldagen kan eleven tycka att han/hon lika gärna kan vara med i de konfessionella inslagen i stället för att få håltimme. Detta är ett problem som skollagsberedningen inte tycks se.

Behovet av tydlig gränsdragning mellan konfessionellt och icke-konfessionellt gäller också skolor med offentlig huvudman i undervisningen om religioner, det vill säga i religionskunskap. Eventuella inslag i undervisningen i religionskunskap där skolan anlitar företrädare för livsåskådningssamfund bör äga rum i breda och allsidiga program med flera livsåskådningar och utan inslag av gudstjänst. Ett förslag med bäring på separation av stat och religioner förs fram i Toledo Guiding Principles (2008). En expertgrupp förslår där att trossamfund ska få vara med i rådgivande organ för utveckling av kursinnehåll och implementering i ämnet religionskunskap. Det är betänkligt om det är vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet (vad som nu ligger i sistnämnda begrepp) som enligt regeringen ska vara grunden för detta ämne. Givetvis är det ingen garanti för att detta kriterium realiserar när lärare och andra skriver kursplaner och utveckla läromedel. Men att ge formell rätt för trossamfund att medverka är inte acceptabelt.

Jag föreslår följande lösning och förändring i förslaget till ny skollag. All undervisning och utbildning i religiös friskola ska i likhet med i kommunal skola vara icke-konfessionell. Huvudmannen för friskolan eller trossamfund med koppling till huvudmannen ges möjlighet att i skolans lokaler bedriva konfessionell verksamhet före och efter den egentliga skoldagen. Därmed skulle de konfessionella inslagen på sätt och vis placeras i civilsamhället samtidigt som Europakonventionens krav tillgodoses. Skolpengen skulle enbart gå till den icke-konfessionella delen och inte som nu också till konfessionella inslag. Registrerade trossamfund som åtnjuter statliga bidrag skulle kunna använda sådana medel för de konfessionella inslagen.

Men innebär inte mitt förslag att religion hänvisas till enbart det privata? Nej. Det är statens uppgift att slå vakt om mänskliga rättigheter och ett samhälle där människor i civilsamhället fritt kan välja att bli medlem i, bilda och verka i religiösa och andra sammanslutningar. Barn kan där delta i organiserad religiös utbildning och utövande av religion. Allt som har med barns utveckling ska inte hänvisas till skolans verksamhet. Mitt förslag eliminerar eller åtminstone lindrar ett antal problem som regeringen duckar för.

Konsekvenser för den enskilda eleven

Människors religionsutövning enskilt eller i grupp ska således äga rum privat eller i civilsamhället. Vissa elever kan önska utöva sina religioner under dagen. Detta bör dock inte ske i skolans regi och bör lämpligen förläggas till tider före eller efter den egentliga skoldagen eller till raster och enligt elevens individuella val. Om det i en skola finns "tyst" lokal dit elever kan dra sig tillbaka enskilt kan sådana lokaler användas av elever som så önskar. Detta är givetvis inte helt oproblematiskt när vissa elever kan önska att rummet möbleras på sätt som passar just deras religionsutövande eller när vissa elever i grupp önskar utöva sin religion. Men sådant bör kunna hanteras på den enskilda skolan utan reglering i lag.

Kyrkor och andra lokaler för religionsutövning kan ibland vara lämpliga för skolavslutningar även för skolor med offentlig huvudman. Att lärare och elever sjunger sånger av religiöst slag ser jag inte som något problem. Det viktiga är att eventuellt närvarande präster (religiösa ledare) endast är där som åhörare och inte som medverkande i rollen av att representera sitt trossamfund. Avslutningar ska givetvis ledas av skolpersonal. Det är ju skolan som har avslutning och ingen annan. Har skolan någon slags inspektor (landshövding eller liknande) får denna i detta sammanhang räknas till skolpersonalen.

Elevers klädsel har varit ett hett diskussionsämne inte bara i Frankrike utan även i Sverige. I Frankrike har man beslutat förbjuda slöja. Ett sådant förbud bör inte tas i Sverige eftersom att bära slöja inte för alla slöjbärande kan ses som uttryck för förtryck utan kan vara ett fullt frivilligt val. Bärande av heltäckande burka kan dock ställa till problem i klassrummet om läraren och klasskamraterna inte kan se elevens ansikte. Detta bör dock lösas på den enskilda skolan och inte regleras av staten. En lösning som kommit till användning i en del skolor är att eleven tar av sig burkan inne i själva klassrummet. Mer problematiskt blir det emellertid när det gäller lärares klädsel. Jag tänker då på lärare i religionskunskap. Sådana lärare kan ju samtidigt vara djupt engagerade i en viss religion eller annan livsåskådning. Men här bör det sunda förnuftet leda till att de inte påtagligt demonstrerar sin tillhörighet till viss livsåskådning med exempelvis rundkrage eller mycket stora märken. Ett sådant demonstrerande kan väcka tvivel hos eleverna om sakens sakligheten i undervisningen i religionskunskap. Också detta bör kunna hanteras på den enskilda skolan.

Livsåskådningar och civilsamhället

Att staten ska vara sekulär betyder alls inte att staten och därmed inte heller skolan ska vara värdenetral. Tvärtom – det är statens uppgift att slå vakt om ett samhälle där det ska råda tolerans och där mänskliga rättigheter och friheter ska respekteras.

Föräldrar kan fritt - men förhoppningsvis med respekt för barnens rättigheter - utanför skolan låta sina barn delta i religiös utbildning och andra religiösa aktiviteter. Allt som har med barns utveckling ska inte hänvisas till skolan. Skolan ska fokusera på att förbereda eleverna för att i framtiden som medborgare verka i ett samhälle som präglas av en mångfald av trosföreställningar och livsåskådningar.

Men kan inte mitt förslag till lösning av frågan om konfessionella inslag i skolan ses som ett försök att tysta trossamfund och andra livsåskådningsorganisationer i samhället? Inte alls. Den tyska samhällsvetaren Jürgen Habermas har i flera sammanhang behandlat frågan om religioner i samhället (Habermas & Ratzinger 2006, Habermas 2008. Jfr också Hägg i de Beaufort mfl (red) 2008). Habermas har skapat begreppet förpolitisk (vorpolitisch) diskussion. Denna ska äga rum i civilsamhället och där har trossamfund möjlighet att delta i debatt och dialog med politiska partier och andra organisationer och där föra fram religiöst baserade argument och förslag. De har således en plats i det offentliga rummet. Men när diskussionen tar steget in i statliga och kommunala institutioner, in i riksdag och kommunfullmäktige ska språket och argumenten vara icke-konfessionellt grundade – de ska vara begripliga för alla medborgare oavsett religion och livsåskådning. Religiöst grundade argument får således lov att översättas till argument som är tolkbara för alla. På detta sätt ska det råda strikt separation mellan stat och kyrka. Habermas är teoretiker och det är klart att det inte är helt lätt att tillämpa Habermas förslag även om det är angeläget att försöka tillämpa det på sätt som passar in i svenskt historiskt grundat sammanhang.

Regeringen har kanske haft en sådan separation som ambition men har inte varit beredd att ta tillräckliga steg i riktningen mot att skilja ut det konfessionella från det icke-konfessionella. Men möjligheterna finns med de förändringar i förslaget till ny skollag som jag förespråkar. Det är viktigt att systematiskt verka för en alltmer sekulär stat i ett samhälle med många tros- och livsåskådningsföreställningar som Sverige ju präglas av. I skolan ska detta också ta sig uttryck i respekt för varje individ - lärare för elever, elever för lärare och andra elever.– oavsett individens livsåskådning.

Referenser

De Beaufort, Fleur, Hägg, Ingemund & van Schie, Patrick (editors), 2008, *Separation of Church and State in Europe with views on Sweden, Norway, The Netherlands, Belgium, France, Spain, Italy. Slovenia and Greece*. Published by the European Liberal Forum. Boken är nedladdningsbar på www.liberalforum.eu

Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet (Ds 2009:25), betänkande avgivet av skollagsberedningen

Habermas, Jürgen, *A post-secular society – what does that mean?* Paper presented at the Istanbul Seminar organised by Reset Dialogue, Istanbul 2-3 June 2008

Habermas, Jürgen och Ratzinger, Joseph, 2006, *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*. Verlag Herder, Freiburg, Tyskland

Lagrådsresmiss den 10 december 2009: Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet

Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools, prepared by the ODIHR Advisory Council of experts on freedom of religion or belief. Published by the OSCE Office for Democratic Institutions and Human rights (ODIHR), Warsaw 2008

www.osce.org/odihr